

## РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЧАСІВ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

УДК 94 (477): 902.2:351.853

С.Я. Ольговський

### СКІФО-АНТИЧНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І В АРХАІЧНИЙ ЧАС

*У статті дано порівняльну характеристику бронзоліварного ремесла на скіфських і античних пам'ятках Північного Причорномор'я, яке було показником для визначення провідної ролі грецької культури в регіоні. Нові матеріали свідчать, що ремесло на скіфських пам'ятках було більш розвинуте і саме скіфські ремісники забезпечували населення грецьких колоній своєю продукцією.*

**Ключові слова:** кольорова металообробка, бронзоліварне ремесло, майстерні, ливарні форми, бродячі майстри.

Питання про характер відносин між греками-колоністами і місцевим населенням у Північному Причорномор'ї лишається краєугольним у вітчизняній археології, і у його вирішенні чи не найважливішу роль відіграє вивчення бронзоліварного ремесла, адже пріоритет грецьких колоній в регіоні аргументувався саме більш високим рівнем бронзоліварного ремесла, що дозволяло колоністам забезпечувати місцевий ринок речами, виконаними у варварському стилі, буцімто на замовлення місцевої аристократії.

В ряді праць було проаналізовано металообробне ремесло в античних колоніях, зокрема в Ольвії, на Березанському і Ягорлицькому поселеннях, а також на поселеннях Ольвійської хори і в деяких містах Боспору з одного боку і на скіфських городищах Середнього Подніпров'я з другого. Це дало можливість заперечити виготовлення в ольвійських майстернях цілого ряду виробів, зокрема дзеркал так званого «ольвійського» типу, хрестоподібних блях з елементами скіфського звіриного стилю, і спростувати застарілі твердження про особливу ольвійську школу художньої обробки металу. Не витримало критики і твердження про караванний шлях із Ольвії в землі анан'їнської культури в Поволжі. Але заміна пріоритетів не означає остаточного вирішення проблеми. Питань лишилось доволі багато. Насамперед, це – як потрапляли на Березанське та Ягорлицьке поселення і в Ольвію речі варварського типу, хто на цих пам'ятках працював з кольоровими металами і які речі тут виготовлялись, як виглядали торговельні відносини між місцевим населенням Північного Причорномор'я та грецькими колоністами.

Традиційно такі відносини пояснювались доставкою в Ольвію місцевого хліба, рабів тощо і одержанням грецьких товарів з метрополії та продукції ольвійських ремісників, які з початку колонізаційного процесу були чудово обізнані із смаком місцевого населення і налагодили виробництво металевих прикрас у варварському стилі. Іноді, щоб урізноманітнити уявлення про скіфо-античну торгівлю, наводили приклади потрапляння грецьких негодантів у віддалені райони Скіфії, адже греки чудово орієнтувались на місцевих торговельних шляхах, доходючи аж до Уралу і Поволжя. Це було небезпечно, про що свідчила трагедія володаря пісчанського скарбу, знайденого у торф'янику в басейні р. Супой, але, на думку прихильників пріоритету античної культури, саме грецькі торговці познайомили жителів Поволжя з хрестоподібними бляхами і дзеркалами «ольвійського» типу. Б.М. Граков, картографуючи знахідки саме цих виробів, намалював шляхи, які з'єднували Ольвію з далекими східними районами. При цьому чомусь не зверталась увага на те, що крім «ольвійських» дзеркал на пам'ятках анан'їнської культури у Поволжі немає жодної речі античного імпорту, а виробни, характерні лісостеповим культурам Подніпров'я, зустрічаються досить часто. Але уявлення про зверхнє становище Ольвії стали до певної міри стереотипними і, щоб порушити їх, потрібні дуже переконливі матеріали. Натомість дослідники не звертають увагу на вже відомі, але недостатньо висвітлені факти, які у сукупності дають можливість по-новому подивитись на проблему і об'єктивно оцінити рівень ремісничого виробництва в ранньому залізному віці.

Так публікація матеріалів Більського городища почалась ще у 60-ті рр. XX ст., а за останній час з'явилося багато праць, у яких висвітлено найрізноманітніші галузі господарської діяльності мешканців цієї пам'ятки, в тому числі яскраво описане бронзоліварне ремесло, торгівля, але, не дивлячись на це, думка про залежність місцевого населення від античної культури не змінилась. Проте автори публікацій, описуючи результати досліджень скіфських пам'яток, не акцентують увагу на цікавих подробицях. Наприклад, заслуговує уваги той факт, що на кожній пам'ятці, де зафіксовані рештки бронзоліварного ремесла, дуже багато античної кераміки, а на Східному укріпленні Більського городища антична кераміка присутня в кожному приміщенні і доля її відносно ліпного посуду досить висока. І це не тільки амфорна тара, а й високохудожній розписний іонійський посуд, чорнолакова кераміка. Також в кожному об'єкті зафіксовані рештки бронзоліварного виробництва. Це зливки міді, мідні шлаки, сплески, точильне каміння, інструменти, браковані вироби і напівфабрикати тощо. А беручи до уваги, що на Східному укріпленні досліджено дві стаціонарні майстерні ливарників, то чи не більшість мешканців городища була причетна до металургійного ремесла. Окрім того, всі вони були респондентами античної торгівлі. Про те, що тут відбувались торговельні операції, свідчить цілий склад античних амфор біля с. Куземин, а Куземинське укріплення, на думку Б.А. Шрамко, з кінця V ст. до н. е. виконувало роль заслону пристані та торговельних складів на березі р. Ворскла [23, с. 116, 118, 128].

Про жваву торгівлю на Більському городищі і про перебування тут грецьких купців свідчать знахідки грець-

ких монет із Ольвії і Пантикапея. На сьогоднішній день їх відомо п'ять на Східному укріпленні і три на Західному [19, с. 152–153]. То чи не звідси бронзові прикраси варварського типу потрапляли в античні центри взамін на грецькі товари і чи не звідси вирушив на північ із коштовним сервізом грецький купець, що загинув на р. Супой? Адже годі думати, що дістався він туди по Дніпру з Ольвії на маленькому дубовому човнику, який було знайдено разом із пісчанським скарбом.

Наймовірніше, Більське городище було центром цілого регіону з населенням, що займалось металургійним ремеслом, оскільки на багатьох пам'ятках басейну Ворскли виявлені виразні сліди бронзолivarного виробництва, щоправда у меншому обсязі. Ще наприкінці XIX ст. були опубліковані матеріали з селища Лихачівка Богодухівського повіту Харківської губ., де виявлені рештки бронзолivarного ремесла [3, с. 229–246]. У 70-ті рр. XX ст. А.О. Моруженко, досліджуючи це поселення, виявила чисельні шматки мідного шлаку з корольками, товарні зливки міді і олова [9, с. 375]. Там же у Богодухівському районі біля с. Полкова Микитівка О.О. Моруженко дослідила на скіфському городищі архаїчної доби рештки ливарної печі, біля якої зафіксовані шлаки, уламки ливарних форм, зливки бронзи. На цьому поселенні також виявлено велику кількість античної кераміки VI–V ст. до н. е. [7, с. 316; 8, с. 315–316].

Цікавим є Коломацьке городище, де В.Є. Радзівєвська виявила уламки сиродутного горну, а поруч з ним ливарні форми, тиглі, бронзові зливки, зливок свинцю із слідами рубки, лучковий бурав, пробійники. Неподалік від городища уздовж Лозового Яру виявлено ще три селища, на яких знайдено бронзові шлаки [15, с. 393; 16, с. 327]. На Люботинському городищі також виявлені значні сліди ливарного ремесла, зокрема металургійний горн для цементації залізних виробів, ливарні форми і зливки бронзи, уламки стінок бронзового казана, тиглі, сопло від печі, незагострені вістря стріл [24, с. 96].

На Правобережжі Дніпра ливарні форми, тиглі, шлаки виявлені на Жаботинському поселенні у низині Тясмину [14, с. 55], Шарпівському городищі [20, с. 92]. На поселенні Грищенці біля Канева відкрито виробниче приміщення і велику кількість мідних шлаків, уламки бронзових стрижнів і брусків, незаточені шпильки, фрагмент ливарної форми для наконечників стріл, залізний пробійник і бронзове зубильце для ювелірних робіт [13, с. 14].

Як бачимо, обсяг бронзолivarного ремесла в Середньому Подніпров'ї в архаїчний час був досить високим і при порівнянні лісостепових та античних майстерень виявляються цікаві подробиці. Всі майстерні мають логічно завершений вигляд. Це, як правило, металургійна піч у спеціальному приміщенні з характерним культурним нашаруванням і чисельними рештками активної діяльності майстрів професіоналів. Наприклад, в майстерні VI ст. на Східному укріпленні Більського городища було досліджено плавильну піч, в завалі якої знаходилось деревне ву-

гілья, шлаки та невеликі зливки міді. У другій майстерні VI–V ст. до н. е. (з цього ж городища) біля плавильної печі було виявлено 87 уламків ливарних форм [23, с. 118–119]. Були виявлені на городищі і чисельні спеціальні інструменти для обробки металів, але Б.А. Шрамко не вказує місця їх знахідки. Якщо вони походять з інших приміщень, то можна говорити про певний розподіл праці між майстрами цього ремісничого центру, бо крім ливарників тут жили і працювали майстри по доробці виробів із ливарних форм.

Таким чином, зрозуміло, що на городищі постійно мешкали місцеві майстри і можна говорити про асортимент їхньої продукції та технологічні прийоми. Так серед уламків ливарних форм багато фрагментів, в яких відливались речі по восковій моделі. І така картина спостерігається на всіх скіфських поселеннях і городищах, де були досліджені ливарні майстерні.

На відміну від скіфських городищ на Березанському і Ягорлицькому поселеннях майстерні невідомі. Ливарні форми, а на Ягорлицькому поселенні їх взагалі не виявлено, уламки тиглів та браковані вироби знайдені незалежно від приміщень. Ольвійські майстерні, а їх для VI–V ст. до н. е. відомо принаймні чотири, представлені плавильними печами, в яких оброблялось і залізо, і мідь, що вказує, можливо, на другорядність ливарного ремесла у порівнянні з ковальством. Майстерні не мають характерного нашарування з відходами виробництва, натомість зафіксовані л'ях і ями, у які тривалий час скидали відходи ливарного ремесла [18, с. 10–11; 10, с. 112]. На відміну від скіфських ремісничих центрів, в Ольвії навіть у майстернях не було виявлено жодного інструменту ливарника або коваля. Єдині ковальські обценьки датуються більш пізнім часом. Ливарні форми архаїчної доби, а їх відомо близько десяти і це, як правило, уламки, в яких відливались дрібні прикраси та вістря стріл. Крім того виявлені вони в своїй більшості поза майстернями.

У свій час саме відсутність форм та інструментів стала одним із критеріїв, який дав змогу трактувати майстерні Кам'янського городища IV ст. до н. е. як тимчасові [11, с. 122]. По аналогії з Кам'янським городищем сезонним торжищем названо і Ягорлицьке поселення [12, с. 169], адже майстри, відпрацювавши на такому торжищі, їхали додому або в інший центр і забирали з собою реманент, який являв неабияку цінність. Але якщо на Ягорлицькому поселенні та Кам'янському городищі не відомі довготривалі житла і стаціонарні майстерні, то цього не можна сказати про Ольвію. Принаймні, три плавильні печі архаїчного періоду були у приміщеннях, які розташовувались у житлових кварталах у центральній частині міста на агорі. В центрі ж міста були виявлені і ями, заповнені металургійним брудом.

Означені риси ольвійських майстерень – розташування в центральній частині міста, сумісне виробництво залізних і бронзових виробів, відсутність у майстернях характерного культурного шару, ливарних форм та інших

інструментів при взагалі невеликій кількості ливарних форм цього часу – дозволяють припустити, що це були стаціонарні майстерні, в яких працювали заїжджі майстри. Можливо майстерні влаштовувались в приміщеннях, які здавались в оренду. Бажаючих працювати в таких майстернях повинно було бути багато. Майстри, скажімо, з лісостепових ремісничих центрів внаслідок перенасиченості ринку або в сезон, коли до них не могли приїхати грецькі негоціанти, самі їхали в грецькі міста, де виготовляли свою продукцію і нею торгували. Бруд же при від'їзді скидався в спеціальні ями. Існування тимчасових майстерень на Ягорлицькому та Березанському поселеннях та на Кам'янському городищі підтверджується наявністю решток металургійного виробництва без стаціонарних майстерень, а на Кам'янському городищі Б.М. Граков виявив рештки спеціальних заслонів від вітру для майстерень відкритого типу [2, с. 122–123].

Саме роботою заїжджих майстрів – вихідців із варварського оточення – можна пояснити велику кількість бронзових виробів на Березанському та Ягорлицькому поселеннях, які знаходять собі яскраві аналогії у Фракійському басейні, на Північному Кавказі, в лісостеповій Скіфії. Чисельні рештки бронзолivarного виробництва, не пов'язані ні з житловими комплексами, ні з майстернями, свідчать про їх виготовлення саме в майстернях відкритого типу.

Для скіфо-античної доби можна назвати ще декілька цікавих знахідок, які свідчать про діяльність майстрів-металургів на виїзді, наприклад, на початку ХХ ст. у Нижньому Побужжі в одному з курганів Марицинського могильника неподалік від Ольвії М. Еберт виявив ливарну форму для відливання бляшок у вигляді голівки кошачого хижака. Бляшку позитив, аналогічну цій формі, було знайдено на поселенні Широка Балка, яке входило до складу ольвійської хори, а це дало нагоду деяким дослідникам пов'язувати це поховання ливарника з ольвійським бронзолivarним ремеслом і говорити про особливу ольвійську школу тореветики і звіриного стилю. Але 14 близьких по формі бляшок, які були накладками на реміні кінської вузди, виявлені в курганах № 499 біля с. Басівка, № 505 біля с. Броварки, № 522 біля с. Сміла. Найкращі ж за художніми властивостями зразки блях такого типу походять з Криворуківських курганів біля с. Журавка [25, с. 29].

Невідомі обставини, за яких було виявлено ливарні форми з колекцій В.Б. Ханенка та О.О. Бобринського. Вони вважаються випадковими знахідками, але цілком ймовірно, що походять із зруйнованого або пограбованого поховання, аналогічного марицинському, або ж зі скарбу. Звичай супроводжувати поховання ливарника аксесуарами виробництва властивий добі ранньої бронзи. Тобто між останніми знахідками доби бронзи та формою з поховання Марицинського могильника майже тисячоліття, і тому остання випадає з логіки розвитку бронзолivarного виробництва та вимагає спеціального пояснення.

Супроводжуючи поховання ливарника формами, близькі похованого намагались наголосити на його причет-

ність до ремесла, бо він, ймовірно, помер в дорозі, далеко від домівки, можливо був старшим в колективі майстрів, які працювали на виїзді. Либонь чи не такі майстри були авторами варварських прикрас і речей з античних пам'яток, виконаних у звіриному стилі, адже якщо майстер помирав вдома, то його поховання не виділялось серед поховань одноплемінників. Принаймні жодне поховання в некрополях ремісничих центрів не має вказівки, що похований був ливарником.

Ще декілька знахідок можуть підтвердити діяльність в Нижньому Побужжі заїжджих майстрів. Йдеться про поодинокі ливарні форми, тиглі, шлаки на приольвійських поселеннях, населення яких займалось виключно сільським господарством. Такі уламки ливарних форм для відливання прясел та намистин були виявлені на поселеннях Козирка IX та XV, Стара Богданівка II, Чортовате VII [5, с. 79]. На поселенні Чорноморка II були знайдені уламки тиглів, у яких плавили свинець [1, с. 79], а на поселенні Петухівка були виявлені мідні шлаки [17, с. 136]. Ніяких слідів майстерень або інших решток бронзолivarного виробництва на означених поселеннях виявлено не було, що свідчить про відсутність місцевого ремесла, а описані знахідки треба пов'язувати з роботою заїжджих майстрів.

Таким чином, торговельні контакти між Ольвією та лісостеповими центрами здійснювались не тільки грецькими негоціантами, присутність яких на скіфських городищах підтверджується античними товарами, складами амфор і колоніальними монетами. Активними учасниками торговельних операцій були самі скіфські ремісники, які не тільки продавали свою продукцію на місці, а й виїздили на сезонну роботу на тимчасові торжища та у великі міста, де виготовляли замовлені вироби і тут же їх продавали.

Треба сказати, що традиція виїзної роботи металургів має досить глибоке коріння. Відомі знахідки ливарних форм доби бронзи на землеробських поселеннях, де немає слідів місцевої металообробки. Це поселення східнотшинської культури біля с. Зазим'я на Чернігівщині [4, с. 117]. Дослідники стверджують, що у племен східнотшинської культури бронзолivarне ремесло було взагалі відсутнє. Принаймні на жодному дослідженому поселенні його наявність не зафіксована і на поселенні Зазим'я крім означеної форми ніяких слідів металургійного виробництва не виявлено. А враховуючи, що в цій формі відливались речі, властиві суміжній культурі, пояснити цю знахідку можна лише роботою майстра, який займався виїзним промислом. Цікавою є також знахідка двох ливарних форм на поселенні Бондариха однойменної культури, що характеризують діяльність ливарників задово-лобойківського осередку кольорової металообробки [22, с. 81, 115]. Є.М. Черних виділяє три таких осередки доби бронзи. Вони характеризують металообробку трьох етапів цього періоду і цікаво, що всі вони виділені по знахідках скарбів ливарників, рідко пов'язаних з поселеннями або майстернями. Лише 12 % цих скарбів

походять із культурно визначених пам'яток [22, с. 12]. О.М. Лесков за десять років до виходу праці Є.М. Черниха, виділяючи північнопричорноморський осередок кольорової металообробки, писав, що на час існування зрубних племен на території України відомо 30 майстерень і скарбів ливарників, але лише дві з них – червономаяцька і волоська – пов'язані з поселеннями [6, с. 143]. А про успішний розвиток ливарної справи в степах Північного Причорномор'я на сабатинівському етапі свідчить зростання експорту речей, які тут виготовлялись, і основним районом експорту було Подніпров'я. Вироби південнопричорноморського осередку проникають у Західну Україну, Молдову і навіть в Угорщину. Але те, що переважна більшість скарбів не пов'язана з населеними пунктами, свідчить про роботу мандрівних майстрів на стійбищах кочовиків. Тим більше, що під осередком металообробки ми розуміємо не металообробку тієї чи іншої культури або її хронологічний або географічний варіант, а в першу чергу діяльність групи майстрів. Тому не треба дивуватись розповсюдженню виробів типологічно притаманних одній культурі на територіях культур сусідніх.

Дослідники при вивченні стародавнього виробництва, оперуючи прямими або опосередкованими даними окремої пам'ятки або регіону, намагаються визначити обсяг та характер ремесел і знайти аналогії на суміжних пам'ятках. При цьому контакти між культурами і регіонами визначаються без врахування пересування майстрів-універсалів. На ранніх етапах у металургійному виробництві існував розподіл праці. З майстра-універсала, який виконував всі операції від видобутку руди до виготовлення готової продукції, виділяються вузькі спеціалісти: гірняки, які видобували руду; металурги, які виплавляли метал; ливарники і вузькі спеціалісти. В останній ланці цієї схеми Р. Форбес виділяє бродячого майстра-універсала. Специфіка його діяльності полягає в роботі на виїзді, що і вимагає універсалізму. Є.М. Черних відзначає, що така схема може бути властива лише рабовласницьким та ранньофеодальним державам, а для доплемінних суспільств при виділенні вузьких спеціалізацій місця для бродячого майстра в цій схемі не знайшлось [21, с. 190, 192].

Але на території України в скіфську добу взаємини між північними лісостеповими племенами та південними античними містами через землі кочовиків сприяли розвитку саме мобільного ремесла. Знаходячись на більш низькому рівні соціального розвитку, лісостепові землеробські племена мали більш розвинуте бронзолivarне ремесло з певними виотоками і місцевими традиціями. І цілком природно, що в пошуках ринків збуту частина майстрів виїздила в античні центри для сезонної роботи.

#### ПОСИЛАННЯ

1. Гаврилюк Н.А., Отрешко В.М. Лепная керамика архаического поселения Черноморка II / Н.А. Гаврилюк, В.М. Отрешко // Древности степной Скифии. – К., 1989. – С. 75–90.
2. Граков Б.Н. Каменское городище на Днепре / Б.Н. Граков // МИА, 1954. – № 36. – 237 с.
3. Зарецкий И.А. Заметки о древностях Харьковской губернии

Богодуховского уезда слободы Лихачевка / И.А. Зарецкий // Харьковский сборник. – 1888. – Вып. 2. – С. 229–246.

4. Клочко В.И. Металлургическое производство в энеолите / В.И. Клочко // Ремесло эпохи энеолита – бронзы на Украине. – К., 1994. – С. 96–132.

5. Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков Ф.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии / С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, А.В. Бураков, В.М. Отрешко. – К., 1989. – 240 с.

6. Лесков А.М. О северопричерноморском очаге металлообработки эпохи поздней бронзы / А.М. Лесков // Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР. – К., 1967. – С. 143–178.

7. Моруженко А.А. Раскопки городища Полковая Никитовка / А.А. Моруженко // АО 1972 г. – М., 1973. – С. 316–317.

8. Моруженко А.А. Исследования в бассейне р. Мерлы / А.А. Моруженко // АО 1973 г. – М., 1974. – С. 367–368.

9. Моруженко А.А. Раскопки Лихачевского поселения / А.А. Моруженко // АО 1978 г. – М., 1979. – С. 375.

10. Назаров В.В. Новые данные о бронзолитейном ремесле Ольвии / В.В. Назаров // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. – К., 1987. – С. 112.

11. Ольговский С.Я. Социально-экономическая роль Каменского городища / С.Я. Ольговский // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 48–53.

12. Ольговский С.Я. Геродотова Гілея / С.Я. Ольговський // Київська старовина, 1996. – № 4/5. – С. 166–171.

13. Петренко В.Г. Правобережье Среднего Поднепровья в V–III вв. до н. э. / В.Г. Петренко // САИ Д–4. – М., 1967. – 100 с.

14. Покровська Є.Ф. Поселення VIII–VI ст. до н. е. / Є.Ф. Покровська // Археологія, 1952. – Т. VII. – С. 43–65.

15. Радзиевская В.Е. Продолжение исследований Коломакского городища / В.Е. Радзиевская // АО 1978 г. М., 1979. – С. 393.

16. Радзиевская В.Е. Исследования Коломакского городища / В.Е. Радзиевская // АО 1979 г. – М., 1980. – С. 327.

17. Славин Л.М. Основные итоги исследования Ольвии за последние годы / Л.М. Славин // VI научная конференция ИА АН УССР. – К., 1953. – С. 119–139.

18. Славин Л.М. Ольвийські квартали центральної частини міста / Л.М. Славин // АП УРСР, 1962. – № XI. – С. 3–32.

19. Скорый С.А. К проблеме товарно-денежных отношений у населения восточноевропейской лесостепи в скифскую эпоху / С.А. Скорый // Актуальні проблеми археології та історії раннього залізного віку: Наукові записки. – Вып. 21. – Кіровоград, 2014. – С. 141–156.

20. Фабріціус І.В. Тясминська експедиція / І.В. Фабріціус // АП УРСР, 1949. – № 2. – С. 80–111.

21. Черных Е.Н. Металл – человек, время / Е.Н. Черных. – М., 1972. – 210 с.

22. Черных Е.Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР / Е.Н. Черных. – 1976. – 300 с.

23. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) / Б.А. Шрамко. – К., 1987. – 181 с.

24. Шрамко Б.А. Люботинское городище / Б.А. Шрамко // Люботинское городище. – Харьков, 1998. – С. 7–106.

25. Яценко И.В. Скифия VII–V вв. до н. э. / И.В. Яценко // Тр. ГИМ. – М., 1959. – Вып. 36. – 117 с.

#### Ольговский С.Я. Скифо-античные торговые отношения в Северном Причерноморье в архаическое время

*В статье дана сравнительная характеристика бронзолитейного ремесла на скифских и античных памятниках Северного Причерноморья, которое было показателем для определения ведущей роли греческой культуры в регионе. Новые материалы свидетельствуют, что ремесло на скифских памятниках было более развито и именно скифские ремесленники обеспечивали население греческих колоний своей продукцией.*

**Ключевые слова:** цветная металлообработка, бронзолитейное ремесло, мастерские, литейные формы, бродячие мастера.

#### Olhovskiy S.Ya. Ancient Scythian trade relations on the northern Sea coast in the archaic times

*The article presents comparative characteristics of bronze casting craft of Scythian and ancient monuments of the northern Black Sea region, which was an indicators of a leading role of the Greek culture in the region. New date indicates that the crafting of Scythian monuments was more developed and that were Scythian artisans who provided the population of the Greek colonies with their products.*

**Key words:** nonferrous metalworking, Bronze casting craft, foundry mold, vagrant masters.

10.02.2017 p.

J